

Самодивите – митология за оцеляването на заплашения род

Мариана Кирова

Resume: *The courage of women is a theme of Karavelov's creativity, which excite today. In the works of Karavelov and Botev is found in the vicinity of wood-nymphs presentation. Continuation of the kind and protection of life is the mission of these women, symbols of freedom and love.*

Key words: courage, wood-nymphs, freedom, love, fairy

ВЪВЕДЕНИЕ

Твърде малко и обикновено епизодични са изследванията за ролята и мястото на българката като народопсихологически феномен през епохата на турското робство и Възраждането. Образът на жената в литературата се разглежда на фона на общия сюжет, дори и тогава, когато самата тя е неговият двигател. За сметка на това се отделя основно внимание на историческото време и съответстващата му обществена ситуация, на икономическите отношения за периода и с тях се обясняват трансформациите и развитието на литературните образи. Като резултат в обществото ни и днес има бегла представа (предимно чрез народното творчество) за начина, по който българската жена е пазила традициите на своята общност и е гарантирала оцеляването на заплашения род.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Устояването на народността от българката през вековете има своите дълбоки корени не само в бита, а и в източното православие, а така също в остатъчните реминисценции на езичеството, трансформирани с течение на времето в християнски обичаи. Като изследва проблемите на Възраждането, Христо Гандев пише: „Поради слабото проникване на официалното църковно учение в съзнанието на селските маси през вековете под турско робство, християнството или по-точно християнският морал се е слял с един жив и интензивен паганизъм; това са древнотракийски, антични гръцки, италиански, малоазийски и славянски магически представи и практики.”[1] Като пример за такъв паганизъм, произлязъл през турското робство и почитан и днес в някои краища на страната, ще посочим един езически обичай, трансформиран в християнски празник – Еньовден, за който свидетелстват от една страна съвременни съхранени практики и, от друга - древни предания в Източните Родопи. В района на Ивайловград, Хасковска област, и до ден днешен се спазват от местните жени езическите празници с посрещането на слънцето сред поляните рано сутринта на Еньовден (според християнския календар тогава, на 24 юни е Рождението на Св. Йоан Кръстител). Жените по единично, сами, излизат в гората и по поляните да берат билки – бял равнец, жълт кантарион, еньовче и смрадлика. Чак към обяд отиват на черква. Мъжете избягват да излизат извън селото на този ден рано сутринта. Те обясняват тази запазена традиция с неубедителния опит за рационален аргумент, че тогава змиите най-много хапели мъжете и така оправдават реминисценции на атавистичен страх от среща с необичайното. Местните жители вярват в реалното съществуване някога на митичните девойки, но и търсят логичното обяснение на легендите. Според тях по време на робството цели родове са бягали навътре в горите и задълго са оставали там. Вече порасналите моми не са могли да се задомят и да имат поколение поради наличието на кръвно родство в обкръжението си. В средата на юни, когато младите овчари извеждат стадата си на паша, се е знаело, че от гората слизат самодивите, за да откраднат някой момък за жених. „Женихът” обаче оставал при

тях само до края на август – до Секновене (29 август, когато според народното вярване слънцето „сече“ деня и нощта и те стават равни”). Според християнския календар на източното православие на този ден се отбелязва Отсичане на главата на Св. Йоан Кръстител. Канонът постановява строг пост. Така цикълът от рождението до края на земния път на Св. Йоан Кръстител – предвестникът на Исус Христос, най-велик от пророците, се затворя. Само това е благословеният период (от 24 юни до 29 август) за продължаването на рода без родителска и църковна благословия в този своеобразен паганизъм. След тази дата момъкът е бил прогонван. Той се е връщал в селото си, където условията за живот са били несравнимо по-добри през зимата, отколкото в планината. Практичният елемент в изгонването му се е коренял и в това, че в трудните планински условия е трябвало и той да бъде изхранван. Легендите разказват, че не след дълго време момъкът умира – от тежка болест или от мъка. Но самодивата, която го е отвлякла, раждала необикновено красиво дете. Това „развенчаване“ на митологията има своите логически предпоставки и те са в стремежа за продължаване на рода, като начинът за това е бил обвинен в мистификации. Безспорно е обаче, че на „самодивата“ ѝ е било дадено право от рода и семейството да си избере сама момъка, който отвлича заедно с посестримите си.[2] Като говорим за спецификата на народна митология, не може да подминем въпроса защо самодивите съществуват най-вече в българската митология и в митологиите на някои източноправославни балкански народи, които са били под турско робство. За разлика от западноевропейските представи за митичните същества – зли вещици, духове и т.н., в балканската митология самодивите са млади, красиви и силни. Този образ в народната представа е наложен заради тяхната волност и непокорност спрямо установения житейски стереотип на живот в селото, където жената е била подложена на риск от друговерска агресия. В мемоарите си Любен Каравелов пише за самодивите като за реални същества: „В Бесарабия разказват, че една млада жена отишла нощя през русалкина неделя на полето да търси воловете си и нашла самодивите (живи и здрави), че седят на една зелена морави и бърбят над някаква си паница. Когато самодивите видели чужд човек, то хвъркнали нагоре с весел смях и без никаква лютина.”[3] Пак в „Записки за България и за българите“ Каравелов съобщава, че самодивски кладенци се намират „доволно много почти по всички България“ – при Златица, Калофер, Сопот и др. При описанието на тези места в мемоарите му прави впечатление това, че местонахождението на самодивите е винаги там, където има не само гора, а и вода – река или извор, т.е. местности, където е възможно да се живее дълъг период от време. В периода 1932 – 1937 г. френската писателка Маргьорит Юрсенар изследва балканската митология и през 1938 г. публикува своите „Източни новели“. В една от тях под заглавие „Мъжът, който обикнал самодивите“, тя разказва на базата на предания, за самодивите на територията на днешна северна Гърция.[4] Млад и красив грък тръгва да търси помощ за стадата си, внезапно връхлетени от коварна болест. По пътя си, на една поляна близо до извор, той среща странни девойки, които го посвещават в тайните на любовта. Връща се, загубил разсъдъка си – „Този Панайотис (така му е името) онемя на осемнайсет години, защото видял голи самодиви.“ Единственото нещо, което успява да каже, преди да изгуби завинаги и гласа си, е: „ Самодивите... Госпожици... Самодиви... Хубавици... Голи... Хубост... Руси... Косите им руси...” И замлъква завинаги. Какво е видял и изживял Панайотис: „неземните девойки протягат белите си ръце и русите им власинки улавят лъчите; гол корем с играеща по него сянка на листо, светла гръд и зърното ѝ – розово, а не мораво; целувките на Панайотис, който хапе косите и устата му се пълни с вкус на мед; желанието му, потъващо между светлите бедра. Както няма любов без сърдечна отмала, така не съществува и истинска сладост без захласване по красотата...” Ето защо Панайотис дни наред се връща и обикаля около извора (макар близостта до морето, то живее и тук до

питеен извор!), за да ги среща отново и отново, докато окончателно разсъдъкът му откаже да го върне към неговата житейска реалност. Защото, както пише Маргьорит Юрсенар, „самодивите открянали пред младия безумец достъпа до един женски свят, толкова отдалечен от момите на острова, колкото са те от самките на добитъка; дарили го с опиянението на незнайното, с премалата от чудото, с искрящата прокоба на щастието. Разказват, че оттогава не е престанал да се среща с тях в жегата, когато тези прекрасни демони бродят, ожаднели за любов.” Единственото, макар и неуловимо доказателство - на избелялата му и прокъсана куртка внимателният наблюдател вижда „тънка златна нишка, изгубената свила на един рус косъм”. И тук самодивите са опоетизирани – в случая в духа на гръцката дохристиянска митология – те са „златните богини”, земни жени и небесни духовни създания, Досегът до тях е щастлива усмивка на живота и висше благоволение на съдбата. Не всеки смъртен може да понесе тази магия, но пък всички завиждат на този, който е имал куража да срещне и изживее чудото на живота – волната и нерегламентирана в канони и рамки любов, любовта заради самата нея. Но нека продължим с художествените свидетелства на Маргьорит Юрсенар и нейния лирически разказвач: „Разправят, че по жасминов цвят, оставен върху един зид, или бяло камъче в корените на някой кипарис, Панайотис научавал часа и мястото на самодивските сборища. Според селяните, нямало да остарее: като всички урочасани, щял да изсъхне, без да знае на осемнайсет години ли е или на четирийсет. Но коленете му треперят, умът му е напълно изветрял и от устатата му никога вече няма да излезе човешка реч: още Омир е знаел, че легне ли някой със златните богини, губи разсъдък и сила. А аз завиждам на Панайотис. Тази благородна завист на непосветените е точно заради докосването на избраните до магическото сливане на реалното и митичното. Панайотис „излезе от света на фактите и влезе в другия, на виденията, но понякога ми се случва да си помисля, че виденията може би са формата, в която се явяват на простосмъртните най-скритите присъствия”, заключава Маргьорит Юрсенар.

В духа на гръцката митология и френската литературна традиция тук сме свидетели на едно разкрепостено представено предание, за разлика от българската митология, в която сексуалното начало по правило не е експонирано, а само романтично загатнато. Но следното опоетизирано описание на гръцките самодиви напълно се препорива с това на българските: „Самодивите от нашите поля са невинни и злотворни като природата, като нея закрилници и губителки едновременно... Народът ни вярва в тяхната сила: те са истински, като земята, водата и коварното слънце. В тях се въплъщава светлината на лятото, затова и щом ги зърнеш, получаваш шемет и се вцепеняваш.” Тук прави впечатление следния паралел – и в Северна Гърция, и в България самодивите са „закрилници”, те се появяват само през лятото и народът вярва, че са истински.

Своеобразният паганизъм, чрез който източно-православната жена на Балканите е съхранявала народността си през средните векове, ражда тази уникална митология. В гръцките предания, макар и зашеметяващо романтични не само за онова време, самодивите са обаче все пак епизодични образи. С истинската си сила те шестват в българското фолклорно пространство, от което пък по-късно преминават и в авторските текстове.

Самодивите са тези, които олицетворяват красотата и волността в народното съзнание в продължение на цяла епоха, през която народът е тънел под турски гнет. В националната ни литература няма нито един пример за самодива, която да не е физически идеализирана. Напротив, апотеоз на идеализацията на самодивите е появата им като лирически героини в стихотворението на Христо Ботев „Хаджи Димитър”. Не мирните селяни, не духовниците и дори не „първото либе” идват в последния час на героя, а именно самодивите. Те пристигат в онази мистично опоетизирана реалност, когато „Настане вечер - месец изгрее, / звезди

обсипят свода небесен; / гора зашуми, вятър повее, / Балканът пее хайдушка песен!" [5]

Появата им е веднага след този стих, тя е апотеоз на духовното начало, което носи българката като събирателен образ. Самодивите са три – сакрално число за християнството. Те идват като ангели в последния час на героя, но имат своята земна мисия: „Една му с билки раната върже, / друга го пръсне с вода студена, / трета го в уста целуне бърже, / а той я гледа, - мила, засмена!"

Самодивите – волните дъщери от Балкана, които са запазили самобитността си от поробителя и които са се отказали от битовото добруване чрез задомвяване в селата, са именно помощниците на умирация за народа си герой в Ботевата поема. Към третата самодива дори героят се обръща с молба: „Кажми ми, сестро, де – Караджата". Той иска да узнае само това – и после точно са самодивата да вземе душата му – „кажи ми, па ми вземи душата,/ аз искам, сестро, тук да загина!" Двукратно повтореното обръщение „сестро" в тази строфа има своя смислов заряд – самодивите са духовно близките сестри на бунтовника. И макар героят да е готов точно на тях да даде „душата" си, те му дават сили за още глътка живот в предсмъртния му час – с тяхната топлина, грижа и благост. Мистичният им полет е последствие от молбата на Хаджи Димитър: „И плеснат с ръце, па се прегърнат, / и с песни хвъркнат те в небесата, / летят и пеят, дорде осъмнат, / търсят духът на Караджата..." Появата на самодивите като литературни персонажи в тази уникална поема ѝ дава своеобразен „сюжет". От общо дванайсетте строфи, четири – и то позиционирани във втората ѝ, финална част, са описание на срещата на Хаджи Димитър със самодивите. Те са единствените същества от човешкия род, които застават до героя в предсмъртния му час. Казваме това, защото, както десетки литературни изследователи са отбелязали през годините, с героя е цялата природа („Денем му сянка пази орлица,/ и вълк му кротко раната ближе;/ над него сокол, юнашка птица,/ и тя се брат, за юнак грижи!"). Слънцето и самодивите са експонирани в картината на тази изконна природа и в контекста на творбата те са не само митологизирани, а обожествени. Художествените интерпретации говорят за това, че жената е била принудена да се съхрани при екстремни обстоятелства и този неин стремеж е бил митологизиран в народните представи - в противовес на официалните църковни канони. От падането на България под османска власт до Освобождението пред 1878 г., в продължение на пет века, българката е крепила народността чрез различните си личностни проявления. Това е онзи творчески мотив у Любен Каравелов например, заради който той я натоварва със специални художествени функции в повестите си – българката е двигател на сюжета в редица от тях. Като примери ще посочим „Турски паша", „Неда", „Дончо", „На чужд гроб без сълзи плачат", писани в Русия. Сходен мотив за посегателството върху жената имат творбите и на другите ни възрожденски писатели. Най-ярките примери са Илия Блъсков („Изгубена Станка") и Васил Друмев („Нещастна фамилия").

Като народопсихологическо следствие наблюдаваме по-късно специфично проявление на българката през Възраждането. Тогава, когато на Запад понятието еманципация не е било още натоварено със социален смисъл, българката е била и равноправен домашен стопанин, и морален стожер на християнството, и борец за национално освобождение. С тези свои характеристики тя в много отношения е изпреварила жените от други народности като влияние в обществото. Иван Хаджийски вярно представя това нейно доста завидно положение в семейството по време на Възраждането. Явлението не е изненадващо, а е следствие от поведението ѝ през вековете, когато тя е адаптирала религиозните норми от античността до християнството така, че да запази своята идентичност и народност. Доброто и почетно положение на жената у нас през Възраждането не може да се сравнява по нито един критерий със стереотипите, установени в други съседни страни на Балканите. Туркинята е в напълно подчинено положение – тя не само че

няма право да работи, но не може да общува извън дома с никого; гъркинята няма религиозни ограничения, но там липсва традиция жената да полага труд. Подобно е положението на румънката и отчасти на сръбкинята. Българката обаче се радва на равенство с мъжа – и тя го използва както за съвет в името на добруването на семейството, така и за лична инициатива. Това обяснява дейното ѝ участие в обществените борби във всичките им проявления – от стихийния отпор срещу поробителя – хайдушкото движение, до Априлското въстание и Освобождението.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Образът на самодивата в българската литература, неговите интерпретации и художествения му смисъл биха могли да бъдат обект на специално изследване, но с оглед на сегашното изложение ние ще се задоволим само с тези няколко примера. Те илюстрират механизма, по който се ражда народната митология и най-важната предпоставка за това – че най-красивата митология се създава тогава, когато е продиктувана от устояването на народността.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Гандев, Христо. Проблеми на Българското възраждане. С., 1976, с. 693.

[2] Всяка година на Еньовден жените от с. Камилски дол, Ивайловградско, почитат празника и излизат в гората сами. В народните наричания, запазени в селото, християнството се слива с паганизма дотолкова, че самата св. Богородица броди сама в гората. („Тръгнала е Света Богородица/ в пуста гора манастире,/ дет хора не ходят,/ дет кучета не лаят,/дет птици песни не пеят.” – старинно баене при болест, запазено в рода на Добра Колева от същото село. – Записа М. К.) Деятелността на жената в това село е съхранена и днес дотолкова, че в старинната черква в селото (в която през 1913 г. са били изгорени от турците 40 българи), днес литургиите се четат от жена – с разрешението на Пловдивския митрополит, тъй като до там не стига свещеник.

[3] Каравелов, Любен. Събрани съчинения. Т.IV.1965.

[4] Юрсенар, Маргьорит. Източни новели. С., 1992, с. 41. Новелата „Мъжът, който обикнал самодивите” е публикувана първо в La Revue de Franse през 1937 г. През 1938 г. тя е включена в книгата ѝ „Източни новели”, която е преиздадена през 1978 г. в Париж. Чак през 1992 г. книгата е преведена и издадена на български език.

[5] Ботев, Христо. Събрани съчинения.С., 1979.

За контакти:

Мариана Кирова, докторант на свободна докторантура, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”, GSM 0888 66 24 91, E-mail: m_g_kirova@abv.bg

Докладът е рецензиран.